

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.39>**Денис Тихомиров,**

канд. юрид. наук,

докторант докторантури та аспірантури

Національної академії внутрішніх справ

НАУКОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена розгляду та обґрунтуванню використання різноманітних методологічних підходів, що можуть використовуватись під час дослідження явища державної політики у сфері безпеки. Метою статті виступає визначення відповідної методології, що може використовуватись для дослідження державної політики у сфері безпеки. Методологічною основою наукового пошуку стало використання комплексу методів, що були необхідні та достатні для реалізації наукової мети та виконання поставлених завдань: метод герменевтики, що дозволив опрацювати тексти нормативних та доктринальних джерел, виявити сутність окремих наукових позицій сучасних авторів, методи аналізу та синтезу, що надали можливість виявити загальні положення методологічних підходів, а також вивести особливості їх застосування для дослідження державної політики у сфері безпеки, а також метод абстрагування та типологізації. У статті було здійснено аналіз та інтерпретацію методологічних підходів, що можуть використовуватись під час дослідження державної політики у сфері безпеки. Описано основні, базові положення діяльнісного, системного, аксіологічного, функціонального та порівняльно-правового методологічних підходів під час використання їх для дослідження державної політики у сфері безпеки та виокремлено їхні особливості та перспективні напрями. За результатами наукового пошуку щодо розкриття проблематики теми статті було зроблено ряд узагальнень, що полягають у таких положеннях. Під час дослідження державної політики у сфері безпеки доцільним є використання не одного, а сукупності методологічних підходів, що обґрунтовується складністю самих явищ безпеки та державної політики, що складають такі підходи, як: діяльнісний (під час дослідження динаміки явища, з урахуванням його змінюваності), функціональний (під час дослідження напрямів впливу державної політики у сфері безпеки), порівняльно-правовий (під час порівняння вже досліджених явищ для виявлення розбіжностей та схожостей), системний (під час дослідження державної політики у сфері безпеки як явища складного та багатоелементного) тощо.

Ключові слова: функціональний підхід, діяльнісний підхід, аксіологія, системний підхід.

Постановка проблеми. Будь-яке дослідження у сфері правознавства та державознавства передбачає обов'язкове визначення його об'єкта, предмета, завдань, а також засобів, принципів, поняттєво-категоріального апарату та методів вивчення.

Методологія наукового пізнання постійно виступає наріжним каменем під час проведення наукових досліджень. Відповідний підбір методів, прийомів, засобів наукового дослідження, поєднання методів різних рівнів та наук, вдосконалення цих методів дослідження є необхідною умовою подальшого генезису як наукового підґрунтя підвищення ефективності предметно-практичної діяльності людини [1].

Обґрунтованість та достовірність дослідження проблематики залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних засад. За їх відсутності дослідження виявляється даремними, породжуючи непе-

редбачувані наслідки, або ж узагалі – проти-лежні поставленим цілям [2].

Розуміння безпеки, що існує в соціально-гуманітарних та юридичних науках, свідчить про те, що безпека характеризується використанням таких парних термінів, як: стан – діяльність, внутрішнє – зовнішнє, присутність – відсутність, об'єкт (суб'єкт) – середовище, явище – процес, корисне – шкідливе, абсолютне – відносне (міра, ступінь, рівень), наявність – можливість, якість-кількість та інших. Це свідчить про складність самого явища та, відповідно, методології його дослідження.

Огляд літератури. Теоретичну основу статті становлять праці таких учених, як: В. Леушин, В. Карташов, С. Гусарев, А. Жалінський, які досліджували різноманітні варіації діяльнісного підходу; Л. Заморська, А. Холл, С. Оптнер, які присвятили свої праці виявленню та обґрунтуванню системного підходу

та проблем розуміння самих систем; О. Тихомиров, А. Тілле, які приділили увагу порівняльно-правовому підходу та компаративістичі як науці.

Мета статті. У зв'язку із цим метою статті є визначення відповідної методології, що може використовуватись для дослідження державної політики у сфері безпеки.

Для досягнення поставленої мети підлягають вирішенню такі **завдання:**

– визначення найбільш ефективних для пізнання державної політики у сфері безпеки методологічних підходів;

– характеристика діяльнісного, системного, функціонального та інших підходів для дослідження державної політики у сфері безпеки.

Виклад основного матеріалу.

У зв'язку зі складністю, багатоплановістю та структурованістю явища державної політики та безпеки методологія, що має використовуватись для їх дослідження, також є складним і багатоплановим утворенням, що охоплює: проблеми структури юридичного наукового знання взагалі і особливо його теорій та концепцій; тенденції виникнення, функціонування і зміни наукового знання, а також його класифікації, типології та ін.; структуру і склад діяльнісного, системного, функціонального та інших наукових методів, що застосовуються; формалізовані методики і процедури конкретного їх використання [3, с. 248].

Державна політика у сфері безпеки у її поєднанні динамізму та статичності, мінливості, структурованості, багатоплановості зумовлюють і відповідну структуру методології її дослідження, що складається з таких складових частин: домінуючого світогляду, типу наукового мислення, філософських засад, наукових парадигм, методологічних підходів та наукових методів.

Для висвітлення методологічних особливостей та можливостей дослідження державної політики у сфері безпеки доцільно зупинитись на характеристиці найбільш важливого пізнавального інструментарію, що складає фундамент окремих методик осмислення безпекової сфери, яким є сукупність найбільш ефективних та загальноновизнаних у правознавстві методологічних підходів.

За результатами аналізу державної політики у сфері безпеки уявляється можливим стверджувати, що сучасні дослідники застосовують методологічні підходи, зумовлені відповідними поставленими завданнями, метою та самим предметом дослідження. Це проявляється в діяльнісному, системному, аксіологічному, функціональному та порівняльно-правовому методологічних підходах.

Діяльнісний підхід базується на засадах «теорії діяльності», використовується в різних соціально-гуманітарних науках, у його межах діяльність інтерпретується як пояснюючий принцип, парадигма, теоретична модель та метод наукових досліджень, що дають можливість розглянути навколишній світ як прояв, форму, умову, результат цілеспрямованого впливу людини та суспільства [4].

Основними методологічними положеннями застосування діяльнісного підходу, відповідно, є те, що діяльність носить цілеспрямований характер (мета діяльності може бути досягнена і проявляється в певному прийнятному рівні безпеки в суспільстві, державі, світі) та здійснюється в певних конкретно-історичних та соціально-культурних умовах (кожен етап існування суспільства характеризується певними особливостями безпеки, що зумовлено кліматичними умовами, нездоланими природними та техногенними явищами та ліквідацією їх наслідків, рівнем науково-технічного прогресу та передбаченням і зменшенням негативного техногенного впливу на оточуючий світ тощо). Також діяльність спрямована на забезпечення суспільних та власних потреб суб'єкта (безпека як мета діяльності здійснюється у двох напрямках: забезпечення безпеки інших та забезпечення власної безпеки; так, співробітники поліції, служби безпеки, служб із надзвичайних ситуацій тощо у своїй професійній діяльності забезпечують безпеку як суспільства, так і свою власну), при цьому вона впорядковується різноманітними соціальними регуляторами, а також внутрішніми переконаннями її суб'єкта (в контексті досліджуваного предмета – державної політики у сфері безпеки – даний принцип проявляється в суб'єктивізмі та об'єктивності безпеки як складного багатогранного явища, що регулюється як об'єктивним правом – стандартами, заборонами, вимогами, контролем, наглядом, так і іншими регуляторами – свідомістю, мораллю, традиціями, релігійними нормами тощо). Слід вказати, що у процесі здійснення діяльності використовуються різноманітні засоби (оскільки безпека – явище, що не піддається повністю правовому осмисленню, то і засоби для її забезпечення будуть обиратися відповідно до особливостей умов, часу, сфери її існування).

Таким чином, діяльнісний підхід не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність та доцільність використання інших методів – системного, структурного, функціонального, статистичного, а також психологічних, конкретно-соціологічних та інших, і може бути застосований до різних правових динамічних явищ державної політики, таких

як: структура (склад) діяльності; засоби здійснення; гарантії; нормативна основа; функціональне значення; соціальна роль; середовище здійснення; віднесеність до певного виду або роду; виділення типологічних ознак; ефективність; законність (правомірність); режим здійснення; механізм здійснення [5, с. 4–5; 6].

Крім діяльнісного, фундаментальним методологічним підходом дослідження є системний підхід, який дозволяє розглянути державну політику як певну систему і як елемент (підсистему) державного управління, державної діяльності.

Системний підхід – це категорія, що не має єдиного визначення, оскільки трактується широко і неоднозначно. Аналізуючи наукову літературу, можна знайти такі варіанти розуміння та обґрунтування системного підходу: інтеграція, синтез розгляду різних сторін явища або об'єкта (А. Холл); адекватний засіб дослідження і розроблення не будь-яких об'єктів, що довільно називаються системою, а лише таких, які є органічним цілим (С. Оптнер); вираження процедур подання об'єкта як системи та способів їх розроблення (В. Садовський); широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіантів виконання певної роботи з подальшим вибором оптимального варіанта (Д. Бурчфільд).

Системний підхід розуміється як сукупність предметів і явищ навколишнього світу, за якої вони розглядаються як частини або елементи певного цілісного утворення. За системного підходу частини або елементи системи розглядаються як окремо, так і у взаємодії між собою, внаслідок чого визначаються особливості системного явища, що можуть бути відсутні в окремих його елементах.

Поняття системи, як і системного підходу, формувалося поступово, в міру того, як наука і практика опанували різні типи, види і форми цілісних об'єднань предметів і явищ. Реалізація системного підходу здійснюється у двох напрямках: пізнавальному і конструктивному (використовується під час створення систем) [7, с. 39]. Кожний напрям реалізації системного підходу в рамках дослідження державної політики у сфері безпеки має своє місце. У випадку описового напрямку здійснювалося зовнішнє дослідження державної політики у сфері безпеки через виявлення ознак, рис, особливостей державної політики у сфері безпеки, її функцій у суспільстві та державі з урахуванням особливостей структурних елементів її існування. Напрямок проектування передбачає перехід дослідження у сферу здійснення

державної політики в конкретних умовах її існування, проблем, що можуть виникнути, мети, завдань та, відповідно, підібраних засобів, способів та методів.

Відповідно до напрямку дослідження системний підхід реалізується на основі певної сукупності принципів:

– принцип остаточної (глобальної, генеральної) мети. Функціонування та розвиток системи забезпечення безпеки повинен спрямовуватися на досягнення певної мети, такої як: світова безпека, національна безпека, локальна (регіональна) безпека, безпека соціальних груп та окремої особи, матеріальна безпека, екологічна, економічна, політична тощо. При цьому вся система, її існування та зміни розглядаються саме з урахування ефективного досягнення мети;

– принцип єдності, зв'язаності і модульності. Система діяльності у сфері безпеки розглядається «ззовні» як глобальна система безпеки, водночас здійснюється дослідження окремих взаємодіючих складових частин: суб'єктів, об'єктів, умов, факторів, міжелементних зв'язків тощо;

– принцип ієрархії. Під час дослідження враховується, що система діяльності у сфері безпеки у правовому сенсі здійснюється системою різноманітних державних та недержавних організацій, що має ієрархічний характер, та взаємодія відбувається за принципами підпорядкування, підконтрольності, що відображається в сукупності нормативно-правових актів. Зокрема, даний принцип проявляється в самій суб'єктній структурі забезпечення безпеки – ієрархії підпорядкування органів системи забезпечення безпеки – Національної поліції, Служби безпеки України тощо;

– принцип функціональності. Виходячи із глобальної мети існування системи, вона набула певних функцій. У зв'язку з динамізмом суспільства та загрозами, що можуть існувати, а відповідно, і зі зміною загроз, як явищ, яким протидіє система, можуть зникати старі або з'являтися нові суб'єкти системи (підрозділи з боротьби з кіберзлочинністю, спеціалізовані антикорупційні органи, муніципальні організації або органи безпеки тощо);

– принцип розвитку. Дослідження системи безпеки характеризується незупинною динамікою – розширюються або звужуються функції системи та окремих її елементів, здійснюється її модернізація або саомодернізація;

– принцип децентралізації. Сучасна Україна характеризується децентралізаційним процесом, за якого держава як централізована система віддає функції із забезпечення безпеки на регіональний рівень, що проявля-

ється у розвитку, зміні, фінансуванні місцевих організацій безпеки при органах місцевого самоврядування, діяльності громадських організацій як результату об'єднання соціальних груп за принципом цілі, мети, інтересів тощо. Такі процеси пов'язані з особливістю централізованої системи, що полягає в неспроможності швидко реагувати і пристосовуватися до постійних загроз;

– принцип невизначеності. Система діяльності у сфері безпеки являє собою систему протидії та профілактики загроз, ризиків, що постійно виникають, проте навіть із сучасним суттєвим розвитком науково-технічного прогресу далеко не всі загрози є відомими та передбачуваними. В історичному аспекті це можна ілюструвати використанням кокаїну як лікарського засобу, зміною напрямку руху річок, що приводило до суттєвих змін у природному середовищі тощо.

Даний підхід дав можливість дослідити як саме явище державної політики, так і власне безпеку як об'єкт впливу державної політики в єдності їх складових елементів; можливість визначити роль та місце окремих елементів державної політики; можливість визначити певні особливості їх взаємозв'язків та взаємодії.

Наступним підходом для дослідження державної політики у сфері безпеки є функціональний, що застосовується для дослідження основних та допоміжних напрямів впливу державної політики на існування безпеки.

Основними принципами даного підходу можна назвати: єдність цілого, або єдність влади (характеризується узгодженим функціонуванням усіх елементів системи забезпечення безпеки, що полягає в неперетинанні функцій органів, наприклад, Національної поліції України з функціями Служби безпеки України, Міністерства оборони України тощо); універсальність (демонструє корисність явищ, проте в діяльності у сфері безпеки враховуються особливості, що проявляються в суті функцій. Функціональне спрямування діяльності у сфері безпеки досить часто має на меті протидію загрозам, ризикам та небезпеці, чим і здійснюється їх нейтралізація або зменшення і досягається відповідний, прийнятний рівень безпеки); необхідність (проявляється у визначенні та поділі функцій на види, коли можуть виділятися основні, додаткові, термінові, другорядні можливі для здійснення та неможливі, оскільки сама по собі «ідеальна, абсолютна» безпека на даний час розвитку суспільства та світу – це лише

мета, що не може бути досягнена, відповідно, і функції з її «абсолютного» досягнення виділяти недоцільно).

Важливим для забезпечення різнобічності дослідження є порівняльно-правовий підхід, що спрямований не на дослідження «одного» об'єкта або його стану, а охоплює способи порівняння, зіставлення, протиставлення та інші способи з'ясування загального, особливого. Порівняння як найпростіший і універсальний спосіб пізнання застосовується для співвідношення одного явища з іншим із метою виявлення подібності й розходжень між ними в цілому або окремих його властивостей, за допомогою чого виявляються якісні і кількісні характеристики предметів, а також класифікується, впорядковується й оцінюється їхній зміст [8]. Проте різноманітні варіації порівняння дають можливість досягти більш якісного результату дослідження. Так, конфронтативний метод призначений для вивчення схожості та розбіжностей між правовими явищами; за допомогою контрастивного вивчаються переважно розбіжності між ними; порівняльно-історичний використовується для вивчення процесів розвитку; ареальний (просторовий) – для поширення правових явищ на певній території; типологічний метод орієнтований на встановлення загального у споріднених правових явищах як типу існування того чи іншого елемента в різних правових сім'ях тощо [8].

Не можна оминати увагою також аксіологічний підхід у методології дослідження державної політики у сфері безпеки, що будується на основі принципів аксіології і полягає в таких положеннях: наявність єдиної гуманістичної системи цінностей (безпека, при цьому в тій або іншій інтерпретації, з урахуванням культурного, релігійного, етнічного аспекту буде існувати у вигляді абсолютної цінності); визнання необхідності вивчення і використання історичних та сучасних вчень (безпека як явище динамічне та сама система її забезпечення є цінністю та об'єктом дослідження із часів античності. Певні складові частини безпеки розвивалися багато століть та були об'єктом дослідження філософів, юристів, соціологів та представників інших галузей наукових знань упродовж всього існування системи цінностей). Даний підхід дає можливість дослідити безпеку як боротьбу протилежностей – безпеки та небезпеки, як двох категорій, що співвідносяться як цінність та антицінність, де цінністю буде виступати відсутність або обмеження до прийнятного рівня загроз та небезпек.

Висновок

Для пізнання державної політики у сфері безпеки було визначено ефективність не одного, а сукупності методологічних підходів, що обґрунтовується складністю самих явищ безпеки та державної політики, що складають такі підходи, як діяльнісний, функціональний, системний, порівняльно-правовий та аксіологічний.

Діяльнісний підхід полягає в дослідженні динаміки явища з урахуванням його змінюваності, гнучкості та процедурності. Системний підхід виходить із самої складності явища, що є сукупністю безлічі елементів: державного управління, державної політики, суб'єктів, процедур, норм тощо. Функціональний підхід надає можливість враховувати напрями впливу під час проведення державної політики у сфері безпеки. Порівняльно-правовий підхід бере за основу порівняння вже досліджені явища для виявлення розбіжностей та схожостей даних явищ. Аксіологічний підхід будується на визначенні безпеки як позитивного, цінного явища для суспільства та держави.

The article deals with the consideration and justification of the use of various methodological approaches that can be used in the study of the phenomenon of state security policy. The purpose of the article is to identify an appropriate methodology that can be used to study public security policy. The methodological basis of the scientific search was the use of a set of methods that were necessary and sufficient for the realization of the scientific goal and the fulfillment of the set tasks: that provided an opportunity to identify the general provisions of methodological approaches, as well as to identify the peculiarities of their application in the study of public security policy, as well as the same method of abstraction and typology. The article analyzes and interprets methodological approaches that can be used in the study of public security policy. The basic, basic provisions of activity, system, axiological, functional and comparative-right methodological approaches are described, using them for the study of state security policy and their peculiarities and perspective directions are highlighted. According to the results of the scientific search, a number of generalizations have been made to cover the issues of the topic of the article, which consist in the following provisions. In the study of public security policy it is advisable to use not one but a set of methodological approaches, which is substantiated by the complexity of the phenomena of security and public policy, which constitute such approaches as action approach is manifested in the study of the dynamics of the phenomenon, taking into account its variability, flexibility and procedure. The systematic approach is based on the complexity of the phenomenon, which is an interacting set of many elements: public administration, public policy, subjects, procedures, norms, etc. Functional approach that allows to take into account the directions of influence in the conduct of public security policy. A comparative legal approach that underlies the comparison of already studied phenomena to identify differences and similarities between similar phenomena and an axiological approach that builds on the definition of security as a positive, valuable phenomenon for the public and the state.

Key words: functional approach, activity approach, axiology, system approach.

Список використаних джерел:

1. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. С. 473.
2. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении. С. 14.
3. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Київ : Знання, 2005. 334 с.
4. Гусарев С. Д. Діяльний підхід у дослідженнях юридичної діяльності. *Науковий вісник НАВСУ*. 2004. № 4. С. 30–39.
5. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2007. 35 с.
6. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
7. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 7. 2016. С. 38–44.
8. Гилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. Москва : Юрид. лит., 1978. 192 с.